

Ewa Kantowicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-6000-7277

DOI: <https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2024.2.03>

Kreowanie przestrzeni działalności społeczno-edukacyjnej i kulturalnej w środowisku wiejskim

Creating a space for social, educational and cultural activities in a rural environment

ABSTRACT: Social, educational and cultural activities are an important area of activation undertaken in the rural environment. The contemporary countryside is also undergoing various transformations, becoming a complex structure and, due to the acceptance of technical innovations and the evolution of social norms, is becoming more and more similar to the city. The so-called gentrification of the countryside is taking place, and a characteristic element of this process are, m.in, the migration of young people and people of working age to the city and the migration of representatives of the middle class and older people to the countryside. This has both positive effects related to raising the average standard of living of the rural population and negative effects related to the ageing of the rural population. In the context of these changes, the offer of services and forms of social, educational and cultural work in the space of the Polish countryside must also change. The aim of the discourse is to review selected studies on changes in the rural environment, to analyse examples of socio-educational activities undertaken in rural space, which can become an inspiration for the activation of rural residents, and to reflect on the role of institutions and professionals in creating social, educational and cultural activity.

KEY WORDS: gentrification of the countryside, social and educational activity, social and cultural activation.

STRESZCZENIE: Działalność społeczno-edukacyjna i kulturalna stanowi ważny obszar aktywizacji podejmowanej w środowisku wiejskim. Współczesna wieś ulega też różnorodnym przemianom, stając się strukturą złożoną i ze względu na akceptację innowacji technicznych oraz ewolucję norm obyczajowych w coraz większym

stopniu upodabnia się do miasta. Następuje tzw. gentryfikacja wsi, a charakterystycznym elementem tego procesu są m.in. migracje młodzieży i osób w wieku produkcyjnym do miasta oraz migracje przedstawicieli klasy średniej i ludzi starszych na wieś. Ma to zarówno pozytywne skutki związane z podnoszeniem średniego poziomu życia ludności wiejskiej, jak i negatywne – związane ze starzeniem się populacji wiejskiej. W kontekście tych przemian – zmianom musi ulegać także oferta usług oraz form pracy społeczno-edukacyjnej i kulturalnej w przestrzeni polskiej wsi.

Celem podjętego dyskursu jest przegląd wybranych badań nad przemianami w środowisku wiejskim, analiza przykładów działań społeczno-edukacyjnych podejmowanych w przestrzeni wiejskiej, które mogą stać się inspiracją aktywizacji mieszkańców wsi oraz refleksją nad rolą instytucji i profesjonalistów w kreowaniu aktywności społeczno-edukacyjnej i kulturalnej.

SŁOWA KLUCZOWE: gentryfikacja wsi, działania społeczno-edukacyjne, aktywizacja społeczno-kulturalna.

Wprowadzenie

W europejskiej wizji rozwoju i przemian wsi z pierwszych dekad lat 2000. wskazano grupy najbardziej istotnych wyzwań, mających swoje przełożenie na polityki krajowe i regionalne: gwałtowne przemiany demograficzne: presja urbanizacyjna w postaci rozrostu przedmieść; deagraryzacja obszarów wiejskich; dążenie do wyrównywania poziomu i jakości życia między miastem a wsią oraz pomiędzy terenami wiejskimi o charakterze rozwiniętym i peryferyjnym; sprostanie wyzwaniom klimatycznym zarówno w rolnictwie, jak i w szerszym aspekcie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich (Heffner, Klemens, 2012, s. 85).

Następuje też proces gentryfikacji wsi, którego jednym z ważnych elementów są migracje młodzieży i osób w wieku produkcyjnym do miasta oraz migracje przedstawicieli klasy średniej i ludzi starszych na wieś. Gentryfikacja wiąże się nie tylko ze zmianami w strukturze wiekowej ludności wiejskiej, ale także zmianami jakości i stylu życia oraz form spędzania czasu wolnego tej populacji.

Przemiany polskiej wsi stają się wyzwaniem nie tylko dla socjologów i pedagogów podejmujących badania w tym obszarze, ale i dla praktyków – profesjonalistów społecznych, którzy w ramach różnych instytucji funkcjonujących w środowisku wiejskim podejmują lub mogą podejmować działalność społeczną, edukacyjną, socjalną i kulturalną, sprzyjającą podnoszeniu jakości życia oraz kształtowaniu bardziej zintegrowanych społeczności lokalnych.

Polska wieś w perspektywie przemian

Mieszkańcy polskich wsi uzależnieni są z jednej strony od podłoża historycznego określonego warunkami indywidualnego drobnego gospodarstwa

rolnego, będącego konserwatywną kategorią społeczno-ekonomiczną, a z drugiej strony oddziałuje na nich świat nowoczesnej techniki stosowanej w gospodarstwie rolnym i domowym, miejskiego sposobu życia, dążenia do lżejszych niż rolnictwo zawodów dla dzieci i komfortu czasu wolnego. Jak pisze Krystyna Leśniak-Moczul: życie rolników toczy się pod presją narastających sprzeczności między przejętymi od poprzednich pokoleń i zakorzenionymi starymi nawykami, wolnością i samodzielnością, tradycyjnymi metodami pracy i życia we własnym gospodarstwie rolnym a brakiem możliwości zrealizowania w nim nowoczesnych form życia zaobserwowanych poza wsią i uznanych za lepsze (Leśniak-Moczul, 2016, s. 152).

Czy rzeczywiście życie współczesnych rolników pielęgnujących stare nawyki i tradycje jest pełne sprzeczności oraz braku perspektyw na lepsze formy życia? Myślę że można z tym stanowiskiem polemizować, bowiem przynależność do Unii Europejskiej, polityka spójności i relatywnie wysokie dotacje na rolnictwo sprawiają, że poziom życia społeczno-gospodarczego i materialnego ludności wiejskiej wzrasta, a wieś polska staje się coraz bardziej nowoczesna.

Zmieniające się społeczeństwo zamieszkujące obszary wiejskie oraz przekształcenia przestrzenne i gospodarcze sprawiają, że obecnie granica pomiędzy tym, co wiejskie, a tym co miejskie, już nie jest tak wyraźna. Od wielu lat obserwuje się spadek kontaktów społecznych zarówno w mieście, jak i na wsi. Jest to zjawisko bardzo złożone, powodów upatruje się w różnych czynnikach, które można podzielić na wewnętrzne i zewnętrzne. Biorąc pod uwagę dzisiejszą rzeczywistość, przypuszcza się, że największy wpływ, szczególnie w kontekście wsi zlokalizowanych blisko miast, ma wzrost znaczenia kręgów społecznych wynikających ze wspólnej pracy. Praca poza rodzinną miejscowością sprzyja nawiązywaniu tam szerszych kontaktów społecznych, ograniczając tym samym udział w życiu społecznym wsi (Wójcik, 2008).

Zmianom podlega także rodzina wiejska, która przeszła transformację od modelu prokreacji nastawionej na wielodzietność do prokreacji często niezabezpieczającej zastępowalności pokoleń. Jest to konsekwencja ogólnospołecznych przemian i wpływu kultury Zachodu na życie rodziny, która z typu rodziny „nuklearnej”, składającej się z małżonków (męża i żony) wychowujących swe dzieci, spełniała szereg tradycyjnych funkcji (m.in. biologiczno-opiekuńczą, ekonomiczną, wychowawczą, kulturalno-towarzyską) (Kawula i in. 1997, s. 57), przekształciła się w typ „rodziny ponowoczesnej” lub „postmodernistycznej”, nie tylko różniącej się od rodziny tradycyjnej strukturą, ale również innymi atrybutami, takimi jak: zacieranie się granic między domem a pracą; wychowaniem i opieką nad dziećmi, która stała się udziałem obojga rodziców; partnerskimi relacjami między rodzicami a dziećmi; zmianą pozycji kobiety w ro-

dzinie; tożsamością członków rodziny kreowaną bardziej przez media, politykę, kulturę popularną niż przez wzór osobowy rodziców czy wyznawane tradycyjne wartości (Brażel, 2020, s. 21–22).

Przemianom podlega sfera ekonomicznego i społeczno-kulturowego funkcjonowania środowiska rodziny, a zmiany dotyczą również seniorów. Część tych przemian opisana została przez Katarzynę Białobrzeską i Cezarego Kurkowskiego jako „syndrom znikającej ławeczki” – poczucie tracenia „miejsca”, które ukształtowane zostało w doświadczeniach i wyobrażeniach dotyczących aktywności podejmowanych w relacjach rozbudowanych sieci rodzinnych, silnych więzi sąsiedzkich i poczucia wspólnotowości mieszkańców wsi (Białobrzaska, Kurkowski 2018, s. 180). Materiał empiryczny, uzyskany w wyniku realizacji części badawczej projektu „Aktywizacja mieszkańców wsi na rzecz podejmowania inicjatyw służących włączeniu społecznemu, w szczególności osób starszych” – realizowanego na terenie województwa warmińsko-mazurskiego w 2016 roku (Białobrzaska, Kurkowski, 2018, s. 180) wskazał za równo obszary wykluczenia osób starszych zamieszkujących w środowiskach wiejskich, jaki i możliwości podejmowania przez nich różnorodnych aktywności w środowisku lokalnym.

Diagnoza środowiska seniorów na wsi zobrazowała m.in. zjawisko singularizacji seniorów (blisko 40% seniorów w czwartym wieku, czyli po 80. roku życia, żyje samotnie i nie czuje się ważnym członkiem wspólnoty rodzinnej i lokalnej). W tej grupie badanych wyraźnie zauważalny jest „syndrom znikającej ławeczki”, przejawiający się odczuwalnym brakiem miejsca na rodzinnej ławeczce. Izolacja społeczna, wynikająca z singularizacji, powoduje poczucie wyobcowania oraz braku bezpieczeństwa płynącego z bycia częścią stosunkowo małej społeczności, w której dochodzi do rozluźnienia więzi społecznej łączącej od pokoleń mieszkańców wsi. Singularizacja osób starszych nie sprzyja zdecydowanie ich uczestnictwu w różnego typu zorganizowanych zajęciach, które pozwoliłyby im na wyjście z izolacji społecznej (Białobrzaska, Kurkowski, 2018, s. 183–190). Jak zauważają Autorzy prezentowanych badań, tworzenie nowych przestrzeni dla seniorów na wsiach, tzw. „nowych ławeczek”, stanowiących miejsce dla ich aktywności i kontaktów oraz budujące i wzmacniające więzi społeczne wśród mieszkańców wsi jest niezwykle ważne.

Kreowanie takich miejsc w postaci np. świetlic wiejskich, w których organizowano by zajęcia dla różnych grup populacji wsi, ale także podejmowano by pewne działania aktywizujące osoby w wieku senioralnym. Ta instytucja pozwoliłaby zrekompensować poczucie straty „ławeczki” w wymiarze domowo-rodzinnym, ale przede wszystkim odbudowywać czy tworzyć nowe więzi w społeczności lokalnej.

Inne badania wskazują, że środowisko wiejskie w coraz większym stopniu upodabnia się do środowiska miejskiego (Zwęglicka-Gałecka, 2019), bowiem zarówno środowisko gospodarcze, jak i społeczne staje się dynamiczne i bardziej podatne na akceptację innowacji technicznych oraz ewolucję norm obyczajowych. Proces tych zmian określany jest często w literaturze jako urbanizacja wsi lub gentryfikacja wsi (Czarnecki, 2009; Halamska i in., 2016; Zwęglińska-Gałecka, 2019 i 2020). Badania nad gentryfikacją w Polsce i zagranicą mają stosunkowo krótką historię, choć Martin Phillips (2005) uważa, że współczesne zmiany ludności na obszarach wiejskich zaczęły być przedmiotem zainteresowania badaczy już w latach 60. i 70. XX wieku. Zainteresowanie te koncentrowały się wokół ponownego zasiedlania obszarów wiejskich, renesansu wsi i rozwoju obszarów wiejskich (Phillips, 2009, 2010). Natomiast „badania, które zwróciły uwagę na wymiar klasowy zmian wiejskiej populacji, zaczęły narastać w latach 80” (Uysal i Sakarya, 2018, s. 101). To wtedy David Parsons jako pierwszy zaproponował koncepcję gentryfikacji wsi w badaniu dotyczącym składu klasowego mieszkańców wsi w Wielkiej Brytanii. Zdaniem badacza z Europy Środkowej i Wschodniej analiza tego procesu w ich przypadku wciąż stoi przed licznymi wyzwaniem wynikającymi między innymi z lokalnych i regionalnych uwarunkowań procesów ludnościowych, ekonomicznych i przestrzennych, a także ze stanu krajowych statystyk niezbędnych do opisanego procesu. Okazało się bowiem, że sama koncepcja wiejskiej gentryfikacji jest bardziej złożona niż to pierwotnie zakładano, a wraz z rozwojem studiów na ten temat pojawiły się nowe, często krytyczne wątki i interpretacje (Zwęglińska-Gałecka, 2020, s. 120).

Migracje na wieś są jednym z charakterystycznych elementów procesu gentryfikacji. Analizy wyników badań identyfikują dwie grupy migrujących na wieś: przedstawicieli klasy średniej oraz ludzi starszych w wieku emerytalnym, często poszukujących „wiejskiej idylli” (Phillips, 2009; Śpiewak, 2016; Zwęglińska-Gałecka, 2019). Jednakże skutkami ubocznymi migracji, związanymi z tzw. selekcyjnością, są: starzenie się populacji wiejskiej, relatywnie powolny proces zmiany struktury wykształcenia mieszkańców, a także zakłócenia proporcji według płci, zwłaszcza młodszych grup mieszkańców wsi (Czapiewska, 2021, s. 27). Gentryfikacja wsi oznacza napływ na obszary wiejskie przedstawicieli klasy średniej, legitymujących się dobrym wykształceniem, zajmujących wysokie pozycje w stratyfikacji społecznej i mających specyficzny styl życia (Halamska, 2016). Gentryfikacja wsi generuje także zmiany lokalnej gospodarki, choć tu występuje zwykle obok innych procesów (m.in. dezagryzacji), powodujących wkroczenie wsi w erę postindustrialną zdominowaną przez gospodarkę usługową. Felipe Machado (2017) uważa, że dla wsi, w któ-

rych następuje proces gentryfikacji, rolnictwo nie jest podstawą rozwoju, a jego miejsce zajmują wielowymiarowe, hybrydowe ścieżki rozwoju (Zwęglińska-Gałecka, 2020, s.121).

W Polsce dotychczasowe studia nad gentryfikacją wsi i suburbanizacją pokazują, że przemieszczenia ludności na wieś motywowane są najczęściej dostosowaniem miejsca zamieszkania do rosnących potrzeb w zakresie warunków i jakości życia oraz wywoływane przez zmiany rodzinne wynikające z cyklu życia migrantów (zob. Kajdanek, 2011; Mantey, 2013; Źróbek-Różańska i Zysk 2015; Zwęglińska, 2017; Zwęglińska-Gałecka, 2019).

Na obszary podmiejskie migrują głównie osoby młode, a ich cykl rozwoju życia powoduje, że na wzrost liczby ludności wywołany migracjami nakłada się także przyrost naturalny (Sadura, Murawska, Włodarczyk, 2017). Podkreślanie przez nowych mieszkańców istotności czynników związanych z jakością środowiska przyrodniczego doprowadziło do pojawienia się odrębnego terminu „greentrification” – zielonej gentryfikacji (zob. Darling, 2005; Smith, 2011). Ruta Śpiewak pisze (2016, s. 134), że „użycie pojęcia „greentrification” podkreśla aspiracje i wizję pewnego typu wiejskości, z naciskiem na kwestie środowiskowe i konsumpcyjne (Zwęglińska-Gałecka, 2020, s. 117–118).

W kontekście procesu gentryfikacji warto podjąć badania, które wskazałyby na potrzeby i oczekiwania osób migrujących na wieś, dotyczące uczestnictwa w środowisku wiejskim oraz ich aktywności społeczno-kulturalnej w nowej przestrzeni życia.

W rozważaniach na temat przyszłych przemian na wsi, sformułowano też cztery ogólne scenariusze rozwoju obszarów wiejskich: peryferyzacji, w którym przyjęto, że w warunkach stagnacji gospodarczej w rozwoju wsi priorytet będzie miała efektywność przed spójnością; polaryzacji, zakładający szybki wzrost gospodarczy kraju i przedkładający efektywność nad wzrost spójności. Stał się on podstawą wskazania kierunków rozwoju obszarów wiejskich w KSRR 2010–2020. Dwa dalsze scenariusze, to strategia depresji, opierająca się na preferowaniu wyrównywania poziomu rozwoju wsi przed efektywnością, przy stagnacji rozwoju gospodarczego oraz strategia unifikacji, przyjmująca dodatkowo wygenerowanie szybkiego rozwoju gospodarczego (Bański, 2013).

Zauważam że zarówno polityka europejska w sferze rozwoju obszarów wiejskich, jak i krajowe programy rozwoju preferują przedsięwzięcia, które prowadzą do przyspieszenia wzrostu społeczno-gospodarczego, a więc *de facto* sprzyjają wprowadzaniu w życie scenariusza polaryzacji. Niestety nieuniknionym skutkiem finansowanych i wdrażanych projektów jest nie tyle niwelowanie różnic w poziomie rozwoju wsi, ile różnicowanie się poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego wsi oraz powstawanie stosunkowo szerokich obsza-

rów rozwijających się znacznie wolniej i słabo korzystających z efektów wzrostu gospodarczego. Badania europejskie wskazują i ostrzegają, że obszary wiejskie o niskiej dostępności będą się wyludniać ze względu na utrzymujący się exodus młodych ludzi, preferujących łatwy dostęp do edukacji i liczących na znaczącą poprawę warunków życia. Działania i przedsięwzięcia odwracające ten proces są trudne do przeprowadzenia ze względów społecznych, kulturowych i ekonomicznych (Heffner, 2015, s. 86).

Powyżej wymienione konteksty przemian wsi, które mają niewątpliwy wpływ na zmiany w funkcjonowaniu ludności wiejskiej, mogą również stać się inspiracją dla badaczy i profesjonalistów społecznych podejmujących działania na rzecz wspierania i aktywizacji społeczno-kulturalnej ludności wiejskiej.

Wieś jako przestrzeń pracy społeczno-edukacyjnej i kulturalnej

Przestrzeń jest szczególnym wytworem kultury, który został spopularyzowany w połowie lat 70. XX wieku przez Edwarda T. Halla. Autor ten zauważa ścisły związek człowieka z otoczeniem w różnych wymiarach, które stanowią wynik osobistych relacji człowieka z danym środowiskiem (Hall, 1976). Dokonując analizy wielowymiarowości przestrzeni społeczno-kulturowej można zwrócić uwagę na jej model jako pewnego „zbioru płaszczyzn, na jakich zachodzą relacje z innymi częściami owego systemu”. Hall wyodrębnia też cztery dystanse, które określają charakter relacji jednostki ze środowiskiem w określonej strukturze przestrzennej: dystans intymny, indywidualny, społeczny i publiczny (Hall, 1976, s. 149–150).

Przestrzeń społeczna, rozumiana jako przestrzeń życia człowieka, ma charakter otwarty, łączy ze sobą czynniki mikro- i makrospołeczne (lokalne i globalne). W pedagogice społecznej przestrzeń społeczna/przestrzeń życia człowieka określana jest jako przestrzeń socjalizacji w jej aspekcie interakcyjnym i relacyjnym, zachodzącym pomiędzy jednostką a środowiskiem. Społeczne przestrzenie to nie gotowe konstrukcje; są tworzone w relacyjnym i interakcyjnym procesie zachodzącym pomiędzy środowiskiem życiowym a społecznymi dobrami i strukturami w określonych miejscach (Surzykiewicz, 2011, s. 51).

Patrząc z perspektywy społeczno-przestrzennej, miasto, wieś czy też region jawią się nie tylko jako administracyjne wielkości, lecz przede wszystkim jako przestrzenie życia z kompleksowymi, wszechstronnymi, funkcjonalnymi powiązaniem, w ramach których zawarte są zarówno zasoby, jak i deficyty. Przestrzeń społeczną tworzą także rodzina, szkoła oraz przestrzeń zamieszkania, środowisko lokalne. Należy dodać, że przestrzeń podlega społecznej de-

terminacji i jako taka pozwala na koegzystencję wielu przestrzeni społecznych w jednym obszarze geograficznym (Matyjas, 2017, s. 45).

„Efektem działań społeczno-edukacyjnych jest współwystępowanie różnych form aktywności, m.in. pracy środowiskowej (dostarczanie podmiotom wsparcia technologicznego, edukacyjnego i organizacyjnego), wzmocnienia społecznego (rozwijanie pewności siebie, umiejętności i wiedzy, wykorzystanie zasobów i źródeł zmian istniejących w środowisku poprzez odkrycie pozytywnych czynników); działania środowiskowego (aktywizację osób, grup, podmiotów, które mają wspólny cel, działają dobrowolnie, a w konsekwencji przyczyniają się do rozwoju społeczności lokalnej)” (Kantowicz, 2013, s. 48).

Praca ze społecznością opiera się na pewnych przesłankach, które M. Ross przedstawia następująco: społeczności ludzkie wypracowują sobie umiejętność radzenia sobie ze swoimi problemami; ludzie chcą i potrafią zmieniać siebie i swoje otoczenie; ludzie powinni mieć swój udział w przygotowywaniu i nadzorowaniu zmian wprowadzanych w ich społeczności; samodzielne, podmiotowe zmiany w życiu społeczności (wprowadzane przy jej współudziale) mają większe znaczenie niż zmiany narzucone; podejście całościowe (organizowanie społeczności dla rozwiązania jakiegoś problemu), może być bardziej efektywne niż działania cząstkowe; demokracja wymaga współudziału w sprawach społeczności i ludzie muszą posiadać odpowiednie umiejętności; społeczności często potrzebują pomocy w zorganizowaniu się dla zaspokojenia swoich potrzeb (Skidmore, Thackeray, 1998, s. 96).

W działaniach, które podejmują profesjonaliści społeczni (pedagog, animator, pracownik socjalny, bibliotekarz), aktywizacja społeczna i edukacja środowiskowa współwystępują z różnymi formami aktywności społecznej, kulturalnej oraz oświatowej w danym środowisku i w relacji z tym środowiskiem. Aktywizacja społeczno-kulturalna w środowiskach lokalnych najczęściej opiera się na metodzie pracy środowiskowej. Dlatego też docenianie metody organizowania środowiska w pracy społecznej i kulturalnej także w przestrzeni wiejskiej jest w pełni uzasadnione, chociażby ze względu na fakt, iż w praktycznej działalności często zawodzą inne metody i może okazać się, że to właśnie organizacja społeczności lokalnej będzie sprzyjała pozytywnym zmianom i podnoszeniu jakości życia społeczności lokalnych.

Z perspektywy podejmowania działań związanych z aktywizacją społeczno-edukacyjną i kulturalną na wsi warto zwrócić uwagę na obszary, cele i sposoby działań podmiotów zarówno indywidualnych, jak i instytucjonalnych (organizacji i stowarzyszeń). Celem inicjatyw lokalnych jest zaktywizowanie lokalnej społeczności, by sama działała i starała się rozwiązywać własne problemy. Dzięki partnerstwu dostęp do informacji jest zwiększony, polepsza

ono wykorzystanie dostępnych zasobów. Podnosi satysfakcję mieszkańców, którzy czują się reprezentantami społeczności lokalnej. Partnerstwo lokalne, które tworzy spójność pomiędzy założeniami polityki społecznej i gospodarczej, opierając się na narzędziach partycypacji społecznej, z realnym udziałem mieszkańców, wpływa na poprawę jakości życia wspólnoty terytorialnej (Frączkiewicz-Wronka, 2010).

We wspólnych działaniach społeczności lokalnych bardzo istotne jest wzmocnienie poczucia tożsamości lokalnej i przynależności do społeczeństwa (Lewicka, 2005). Jednym z przykładów takich działań są partnerstwa lokalne, będące odpowiedzią na postawioną przed polityką społeczną konieczność budowania sieci (porozumień) i kolektywnego rozwiązywania problemów. Koncepcja sieci znalazła zastosowanie we wzmocnianiu efektywności działań podejmowanych w sektorze publicznym i możliwość czerpania z tej teorii w rozwoju partnerstw lokalnych (Wrembel, Kamzol, 2021, s. 98). Znaczącą rolę w organizacjach sieciowych pełni integrator (broker), odpowiedzialny za opracowanie koncepcji przedsięwzięcia, rolę i zakres współpracy pomiędzy różnymi podmiotami (Gergen, Vanourek, 2009). W organizacji sieciowej ma miejsce transfer wiedzy, technologii oraz informacji między partnerami. Podmioty zaangażowane w działania dzielą między siebie koszty i ryzyko podejmowanych inicjatyw, a współpraca powinna być odnawialna i długofalowa, opierać się na zasadach komplementarności oraz synergii. Cechą charakterystyczną dla organizacji sieciowych jest współpraca oparta na negocjacjach i porozumieniach (Trippner-Hrabi, Hrabi, 2014).

Zasygnalizowane koncepcje partnerstw lokalnych i teorii sieci stanowią jedynie pewną propozycję dla pedagogów i innych profesjonalistów społecznych zajmujących się aktywizacją społeczno-edukacyjną i kulturalną w środowiskach wiejskich. Dzięki ustrukturyzowaniu działań i podejmowaniu dialogu między podmiotami, można bardziej skutecznie animować społeczności i umacniać je w poczuciu sprawczości. Prowadzone przez Karolinę Wrembel i Annę Kamzol (2021) badania wskazują, że obok posiadania formalnych struktur, konieczny jest lider, który zarządza społecznością i inicjuje działania.

Działalność społeczno-edukacyjna i kulturalna na wsi – tradycje i terażniejszość

Działalność społeczno-edukacyjna i kulturalna skorelowana z aktywizacją społeczną, edukacją środowiskową oraz metodą organizowania środowiska realizowana jest w określonej przestrzeni społecznej, wiąże się z ideą działania społeczno-edukacyjnego, ukierunkowanego na przetwarzanie i ulepszanie śro-

dowiska jego własnymi siłami. W działaniu społeczno-pedagogicznym odnajdujemy inspiracje aksjologiczne, ontologiczne, jak i epistemologiczne płynące z teorii pedagogiki społecznej, która podkreśla ściśle powiązania jednostki ze środowiskiem społecznym, w aspekcie wzajemnych oddziaływań kształtujących w procesie działania zarówno jednostkę, jak i jej środowisko (Kawula, 2003). Źródła tego procesu są wyraźnie umiejscowione w koncepcji pracy społecznej Heleny Radlińskiej, która proponowała wyłanianie i wzmacnianie „sił ludzkich” w środowisku, jako podmiotów działania w obszarze pracy społecznej oraz jako podstawowe zadanie pedagogów (Kantowicz, 2011, s. 8–9). Działania społeczne podejmowane w różnych wymiarach przestrzenno-temporalnych zwykle związane są z aktywnością różnych podmiotów i instytucji, poprzez które profesjonaliści społeczni, jak i wolontariusze, próbują inicjować różne aktywności oraz budować relacje jednostek i grup w określonych społecznościach lokalnych.

Analizując te działania w perspektywie historycznej warto odwołać się do roli szkoły na wsi. Badania prowadzone przez Ewę Kantowicz nad szkolnictwem polskim na Warmii w okresie międzywojennym pokazują, że to przede wszystkim szkoły podejmowały różne formy działalności społeczno-edukacyjnej, ściśle powiązaną z innymi płaszczyznami życia Warmiaków w środowisku wiejskim. Instytucje te stanowiły unikalne centra ruchu narodowego, kulturalnego i oświatowego ludności w regionie, będąc często jedynymi miejscami pielęgnowania języka ojczystego i rodzimej tradycji oraz przestrzenią kreowania patriotycznych i obywatelskich postaw. W tym okresie szkoły poza funkcjami dydaktycznymi pełniły przede wszystkim funkcje społeczne. To wokół nich skupiała się nie tylko młodzież szkolna, ale również pozaszkolna i rodzice. Wspomnienia byłych nauczycieli i uczniów szkół polskich ujawniają, jak głęboko w pamięci utkwiły im wspólnie spędzane święta i uroczystości. Organizowano je z okazji Świąt Bożego Narodzenia (tzw. „Gwiazdki”), Zapustów, Dnia Dziecka, Dnia Matki i innych kościelnych oraz narodowych świąt (Kantowicz, 2020, s. 106–107).

Współcześnie o aktywności społeczno-edukacyjnej i kulturalnej ludzi na wsi i o rozwoju wiejskich organizacji społeczno-kulturalnych można pisać z różnych perspektyw. Procesy te są determinowane z jednej strony przez odtworzone społecznie podziały i konflikty „klasowe”, czyli napięcia wokół różnic środowiskowo-kulturowych, z drugiej strony przez sposoby spędzania czasu wolnego na wsi. Okazuje się, że pod wieloma względami „praktyki kulturalne klasy ludowej” to działania na swój sposób bardzo wartościowe – spontaniczne, związane z cielesnością, z fizycznością, z potrzebą odpoczynku, wysokiego wartościowania „bycia razem” i familiarności (Szpak, 2013).

Są też wymieniane elementy nieinstytucjonalnej, spontanicznej samoorganizacji: tworzenia się klubów, spotkań, kół gospodyń wiejskich, chórów kościelnych, które wskazują na specyficzny i odrębny styl tworzenia kultury, pojawiający się w środowiskach wiejskich. W działaniach edukacyjno-kulturalnych na wsi proponuje się wykorzystywać właśnie takie sfery – często niedostrzegane, niezauważane, oddolne.

„Tworzenie praktyk kulturowych wspólnoty – obecność kół gospodyń wiejskich, ochotniczych straży pożarnych, ale też nieformalnych spotkań, «posiad» sąsiedzkich, sobotnich zabaw, organizacji wiejskich świąt ma bowiem na wsi też swoją ciągłość kulturowo-historyczną. Działania, które można by zatem uznać za instytucjonalne, «państwowe», mają tutaj niezwykle silny komponent oddolny: instytucje i ich zaplecze są tworzone przez ludzi, w ich czasie wolnym” (Rakowski, 2015, s. 100–101).

W małej społeczności lokalnej bliskość zamieszkania i duże możliwości styczności przestrzennej mogą być ważne dla kształtowaniu wspólnoty poprzez próby integracji i aktywizacji w środowisku wiejskim podejmowane przez profesjonalistów, instytucje, wolontariuszy lub inicjowane oddolnie przez samych członków danej społeczności. Badania prowadzone przez Halinę Guzy-Steinke we wsiach województwa kujawsko-pomorskiego pokazują, że instytucjami organizującymi życie wsi może być dom kultury, biblioteka, klub rolnika, a także Koła Gospodyń Wiejskich (KGW).

„Społeczność lokalną wsi cechuje przede wszystkim bezpośredniość ludzkich relacji, które determinują kontrolę społeczną, poziom zaufania, współpracy i wzajemności, ale również napięcie społecznych” (Guzy-Steinke, 2019, s. 87).

Niepoślednią rolę mogą odgrywać grupy sąsiedzkie. Przykładami funkcjonowania „dobrego sąsiedztwa” wynikającymi z przeprowadzonych badań są: pomoc domowa, zawodowa, czy udzielanie informacji na różne tematy. Ponadto sąsiedztwo ma wymiar społeczny i towarzyski realizowany przez spotkania towarzyskie i wsparcie w trudnych sytuacjach. Osoby działające w społeczności współpracują ze sobą. Przydatne jest tu podobieństwo wartości, które pomaga w dążeniu do wspólnych celów i łączeniu się w grupy (Guzy-Steinke, 2019, ss. 90–92).

Jak wskazują badania przeprowadzone przez Kingę Lisowską i Majkę Łojko na Warmii i Mazurach wśród instytucji tworzonych „oddolnie” ważną rolę w środowisku wiejskim odgrywają KGW, dlatego warto przywrócić im ich miejsce w aktywizacji społeczno-kulturalnej. Z badań wynika, że członkinie KGW prowadzą i włączają się w organizację przedsięwzięć skierowanych do międzypokoleniowych społeczności wiejskich. Znaczące w ich pracy są działania edukacyjne ukierunkowane na kształcenie i wychowanie dzieci i mło-

dzieży, oscylujące wokół dziedzictwa kulturowego „małych ojczyzn”, w tym przekazywania i rozwijania wartości środowiska rodzinnego zakorzenionego w tradycji pokoleń oraz w zakresie przedsiębiorczości społecznej. Koła Gospodyń Wiejskich swój początek biorą najczęściej z nieformalnych kręgów kobiecych zrzeszonych w: grupach wieńcowych i opiekujących się kaplicą czy kościołem, współpracujących ze świetlicami i zajmujących się przygotowaniem wydarzeń kulturalnych i społecznych w gminie oraz we wsi, zespołach odpowiedzialnych za odpusty. Na podstawie przytaczanych badań można wyróżnić kilka obszarów działań opartych na tradycji lokalnej: prowadzenie zespołów ludowych; organizacja zajęć i warsztatów tematycznych; organizacja wycieczek; współorganizacja świąt kościelnych (Lisowska, Łojko, 2022, s. 91). Badane kobiety zrzeszone w KGW w trakcie wspólnych spotkań przygotowują potrawy z przepisów, które niegdyś wykorzystywały ich babki i matki. Poprzez wspólne gotowanie przejmują często naleciałości kulinarne pochodzące z innych kultur. W ten sposób tworzy się specyficzna przestrzeń, w ramach której dochodzi do aktywizacji wielopokoleniowej społeczności wsi na rzecz wykorzystywania własnego potencjału, przy jednoczesnym spotkaniu i współistnieniu międzykulturowym. Dużą popularnością wśród kobiet w KGW cieszą się zespoły ludowe: zespoły teatralne, zespoły muzyczno-taneczne i chóry. Kobiety współpracują z centrami kulturalno-bibliotecznymi, szkołami, świetlicami i Kościołem (Lisowska, Łojko, 2022, s. 92).

Analiza przykładowych działań podejmowanych w środowisku wiejskim wskazuje na ważną rolę aktywności społecznej podmiotów i instytucji funkcjonujących w danym środowisku, jak również inicjatyw oddolnych, podejmowanych przez samych członków danej społeczności. Z perspektywy znaczenia procesów animacji i pracy społeczno-wychowawczej wspólnym elementem tych działań jest aktywizacja, wykorzystująca własny potencjał danej społeczności, która prowadzi do integracji różnych jednostek i grup na wsi.

Refleksje podsumowujące – rola instytucji oraz profesjonalistów społecznych w kreowaniu przestrzeni aktywności społeczno-edukacyjnej i kulturalnej na wsi

Z tej perspektywy pedagogiki społecznej warto zastanowić się nad rolą instytucji i profesjonalistów społecznych pracujących w środowisku wiejskim w kreowaniu przestrzeni aktywności społeczno-edukacyjnej i kulturalnej mieszkańców wsi.

„Pojmowanie przez pryzmat pedagogiki społecznej – roli pedagoga społecznego, animatora i pracownika socjalnego jako podmiotu działającego

w polu społecznej praktyki i projektowanie zmian, stanowią istotę profesjonalnej misji, wskazując też na konieczność wielowymiarowego podejścia do działania społecznego podejmowanego w i na rzecz środowiska oraz społeczności lokalnych” (Kantowicz, 2019, s. 78).

Cytowane w artykule badania nad rolą nauczycieli szkół polskich na Warmii i Mazurach w rozwijaniu działalności społeczno-edukacyjnej w okresie międzywojennym wskazują, że to szkoły podejmowały działalność aktywizującą środowisko wiejskie, a nauczyciele, obok nauczania, próbowali wychodzić z inicjatywami oświatowo-kulturalnymi do całej społeczności zamieszkującej daną miejscowość. Tradycje związane z aktywizacją środowisk wiejskich przez szkoły oraz nauczycieli tych szkół kontynuowane były jeszcze do końca lat 60. poprzedniego stulecia i dopiero likwidacja wielu szkół w małych miejscowościach m.in. w związku z tworzeniem gminnych szkół zbiorczych częściowo ograniczyła lub uniemożliwiła realizację tych zadań.

Czy można wykorzystać tradycje i doświadczenie szkół w kreowaniu działań społecznych i kulturalnych na wsi?

Myślę że tak – choć dziś zadania szkoły są bardziej ukierunkowane na rozwój wiedzy, umiejętności i kompetencji uczniów oraz przygotowanie ich do dalszych etapów edukacji. Jednak zgodnie z założeniami metody środowiskowej działania osób reprezentujących instytucje usytuowane w przestrzeni wsi, takie jak: szkoła, biblioteka, ośrodek pomocy społecznej czy dom kultury, mogą pomagać i ułatwiać społeczności definiowanie celów i określania priorytetów w ramach projektów aktywizacyjnych oraz przeprowadzać niektóre działania środowiskowe, a także kierować uczestnikami działań w trudnych, konfliktowych sytuacjach, jak również inicjować działania, takie jak: prelekcje, warsztaty, pokazy, akcje i inne formy pracy ze społecznością.

Zauważam że aktualnie profesjonalści zatrudniani w instytucjach kultury i instytucjach pomocy społecznej mają większe możliwości aktywizacji i integracji społeczności wiejskich, choć ich zadania w tym obszarze nie są jednoznacznie określone. Jedną z takich instytucji, która może inicjować działania aktywizujące i integracyjne w najbliższej przyszłości są Centra Usług Społecznych (CUS)¹. Jako instytucje wsparcia umożliwiają one integrację specjalistów z różnych dziedzin życia, świadczących usługi ukierunkowane na poprawę jakości życia. Organizacją usług społecznych w CUS zajmuje się organizator społeczności lokalnych (OSL), który jako profesjonalista jest odpowiedzialny za

¹ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych, Dz.U. 2019, poz. 1818.

inicjowanie działań aktywizujących i integracyjnych. „Istotnym walorem CUS jest i to, że realizuje program działania odpowiadający, z jednej strony, opracowanej diagnozie potrzeb społecznych mieszkańców określonej gminy i ich zapotrzebowaniu na konkretne usługi, z drugiej zaś strony, diagnozie istniejącego potencjału w tym środowisku lokalnym zdolnego do działania i samoorganizacji” (Kromolicka, 2023, s. 8).

W kontekście przemian środowiska wiejskiego oraz procesów gentryfikacji, singularyzacji seniorów, peryferyzacji, polaryzacji wsi – kreowanie nowych przestrzeni aktywności społeczno-edukacyjnej i kulturalnej na wsi staje się złożonym, ale i niezwykle ważnym wyzwaniem pedagogicznym, a korzyści będące pokłosiem aktywizowania społeczności lokalnych, mogą mieć ogromne znaczenie nie tylko w procesie kreowania wspólnoty, ale także wyższych standardów życia tych społeczności zgodnie z ich zasobami i potrzebami. Przykłady „dobrych praktyk” cytowane w artykule są tylko inspiracją do refleksji nad problematyką oraz podejmowania badań empirycznych w tym obszarze.

Bibliografia

- Bański J. (2013). Polska wieś w perspektywie 2050 roku. *Studia Obszarów Wiejskich*, 33, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Białobrzeska K., Kurkowski C. (2018). Uczestnictwo seniorów zamieszkujących tereny wiejskie w życiu rodzinnym i społecznym – syndrom znikającej ławeczki, *Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne*, 32, s. 179–191.
- Brańgel J. (2020). *Ponowoczesne przemiany rodziny*. W: J. Brańgel and B. Górnicka, *Rodzina w kręgu ponowoczesnych przemian i wyzwań niepełnosprawności*, Kraków.
- Czapiewska G. (2021). Zmienność funkcji w przestrzeni wiejskiej. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 55, 21–43. <https://doi.org/10.14746/rrpr.2021.55.04>.
- Czarnecki A. (2009). *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*. Warszawa.
- Gergen Ch., Vanourek G. (2009). *Dynamic Organizations for an Entrepreneurial Age*. W: M. Goldsmith, F. Hesselbein (red.), *The Organization of the Future: Visions, Strategies, and Insights on Managing in a New Era*. San Francisco.
- Hall E., *Ukryty wymiar*, Warszawa 1976.
- Hałamska M. (2016). Struktura społeczno-zawodowa ludności wiejskiej w Polsce i jej przestrzenne zróżnicowanie. *Wiś i Rolnictwo*, 1, 59–85.
- Heffner K. (2015). Przestrzeń jako uwarunkowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. *Wiś i Rolnictwo*, 2 (167), 85–103.
- Heffner K., Klemens B. (2012). Jakość życia i aktywność mieszkańców na obszarach wiejskich (na przykładzie województwa opolskiego), *Barometr Regionalny*, 4, 81–88.
- Grabow S., Hilliker M., Moskal J. (2006). *Comprehensive planning and citizen participation*. University of Wisconsin.
- Grewiński M., Tyrowicz J. (red.) 2007. *Aktywizacja, partnerstwo, partycypacja – o odpowiedzialnej polityce społecznej*. Warszawa.
- Guzy-Steinke H. (2019). Sąsiedztwo jako predyktor/wyznacznik kapitału społecznego wsi i metody organizowania wiejskiego środowiska lokalnego. W: H. Guzy-Steinke, A. Rutkow-

- ska (red.), *Praca socjalna w środowisku i dla środowiska. Wyzwania, działania, efekty*. Bydgoszcz, 87–96.
- Kantowicz E. (2019). Pedagogiczne inspiracje w działaniach profesjonalistów społecznych na rzecz aktywizacji środowisk lokalnych. W: H. Guzy-Steinke, A. Rutkowska (red.), *Praca socjalna w środowisku i dla środowiska. Wyzwania, działania, efekty*. Bydgoszcz, 75–86.
- Kantowicz E. (2020), *Społeczno-edukacyjna działalność szkół polskich na Warmii w okresie międzywojennym*. Olsztyn.
- Kantowicz E. (red.) (2011). Wstęp. W: *Koncepcje i praktyka działania społecznego w pracy socjalnej*. Olsztyn, s. 9–11.
- Kawula S. (2003). *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*. Toruń.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A. (1997). *Pedagogika rodziny*. Toruń.
- Kromolicka B. (2023). Wsparcie rodziny w centrum usług społecznych – propozycje działań. *Polityka Społeczna*, 11–12, 8–14.
- Leśniak-Moczuk K. (2016). *Więź współczesna w tyglu przemian społeczno-ekonomicznych*, 141–157. <http://dx.doi.org/10.18778/7969-481-5.09>.
- Lewicka M. (2005). Ways to make people active: The role of place attachment, cultural capital, and neighborhood ties. *Journal of Environmental Psychology*, 25 (4), 381–395.
- Lisowska K., Łojko M. (2022). Koła gospodyń wiejskich jako przestrzeń do rozwoju edukacji i przedsiębiorczości... społecznej opartej na tradycji lokalnej na Warmii i Mazurach. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 18 (2). DOI: 10.24917/20833296.182.5
- Machado F. (2017). Rural change in the context of globalization: Examining theoretical issues. *Hungarian Geographical Bulletin*, 66, 1, 43–53.
- Matyjas B. (2017). Rodzina – szkoła – środowisko lokalne jako synergiczna przestrzeń socjalizacji. *Horyzonty Wychowania*, 16 (38), 41–54. DOI: 10.17399/HW.2017.163803
- Phillips M. (2010), Counter urbanisation and rural gentrification: an exploration of the terms. *Population, Space and Place*, 16, 6, 539–558.
- Phillips M. (2009). Gentrification, rural. W: *International Encyclopaedia of Human Geography*. Amsterdam–Oxford, 369–375.
- Rakowski T. (2016). Działania edukacyjne w przestrzeniach wsi. Odkrywanie podmiotowości środowisk wiejskich. W: *Nasze miejsce. Inspiracje do pracy z lokalnością*. Warszawa.
- Rutkowska A., Szpunar M. (2019). Współpraca w środowisku i działania animacyjne pracowników ośrodków społecznych. W: H. Guzy-Steinke, A. Rutkowska (red.). *Praca socjalna w środowisku i dla środowiska. Wyzwania, działania, efekty*. Bydgoszcz, 173–186.
- Skidmore R. A., Thackeray M. G. (1998). *Wprowadzenie do pracy socjalnej*. Warszawa.
- Surzykiewicz J. (2011). Przestrzenno-społeczna orientacja w pedagogice społecznej i pracy socjalnej (wybrane koncepcje i doświadczenia). *Pedagogika Społeczna*, 3–4 (41–42), 46–51.
- Szpak E. (2013). *Mentalność ludności wiejskiej w PRL. Studium zmian*. Warszawa.
- Śpiewak R. (2016). Wiejska gentryfikacja. Definicja, znaczenie i skutki procesu. W: M. Hałamska, S. Michalska, R. Śpiewak (red.). *Studia nad strukturą społeczną wiejskiej Polski*. T. 1: *Stare i nowe wymiary społecznego zróżnicowania*. Warszawa, 129–157.
- Trippner-Hrabi J., Hrabi M. (2014). Paradygmaty organizacji sieciowej. W: A. Tomaszuk (red.). *Organizacje wobec wyzwań XXI wieku. Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 15/6 (1).
- Uysal A., Sakarya I. (2018). Rural gentrification in the North Aegean Countryside, (Turkey). *International Journal of Architecture and Planning*, 6, 1, 99–126.
- Wrembel K., Kamzoł A. (2021). Zaangażowanie społeczne w procesie odnowy wsi i miasta na przykładzie gminy Międzybórz. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna* 53, 93–110. DOI: 10.14746/rrpr.2021.53.07

- Zajda K. (2023). Innowacje społeczne a włączanie mieszkańców wsi w proces jej odnowy. *Wies i Rolnictwo*, 3 (200). DOI: 10.53098/wir032023/08
- Zwęglińska-Gałecka D. (2019). Gentryfikacja wsi i jej zasięg. *Wies i Rolnictwo*, 2 (183), 57–87.
- Zwęglińska-Gałecka D. (2020). Gentryfikacja wsi: próba określenia przestrzennego zasięgu zjawiska. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3 (81), 115–145.
- Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych, Dz.U. 2019, poz. 1818.